

ПОЛИТИЧКА МИСЛА

ГОДИНА 20, БРОЈ 64, ЈУНИ, СКОПЈЕ 2022

64

Процесот на декарбонизација

Климатска и енергетска политика на ЕУ

Развојот на снабдувањето со струја

ПОЛИТИЧКА МИСЛА

ГОДИНА 20, БРОЈ 64, ЈУНИ, СКОПЈЕ 2022

64

Издавачи:

Фондација „Конрад Аденауер“, Република Северна Македонија
Институт за демократија „Societas Civilis“, Скопје

Основачи:

Д-Р ЃОРГЕ ИВАНОВ, М-Р АНДРЕАС КЛАЈН

„Политичка мисла“ - Уредувачки одбор:

Даниел Браун	Фондација „Конрад Аденауер“, Германија
Ненад Марковиќ	Институт за демократија „Societas Civilis“ Скопје, Политички студии, Правен факултет „Јустинијан Први“, Универзитет Св. Кирил и Методиј во Скопје, Република Северна Македонија
Иван Дамјановски	Институт за демократија „Societas Civilis“ Скопје, Политички студии, Правен факултет „Јустинијан Први“, Универзитет Св. Кирил и Методиј во Скопје, Република Северна Македонија
Ханс-Римберт Хемер	пензиониран професор по економија, Универзитет во Гисен, Германија
Клер Гордон	Лондонска школа за економски и политички науки, Велика Британија
Роберт Хислоп	Оддел за политички науки, Унион Колеџ САД
Ана Матан- Тодорчевска	Факултет за политички науки, Универзитет Загреб, Република Хрватска
Предраг Цветичанин	Универзитет во Ниш, Република Србија
Владимир Мисев	ОБСЕ Канцеларија за демократски институции и човекови права, Република Полска
Сандра Кољачкова	Фондација „Конрад Аденауер“, Република Северна Македонија

Адреси:

ФОНДАЦИЈА „КОНРАД АДЕНАУЕР“,
„Ристо Равановски“ 8, МК-1000 Скопје
Тел.: 02 3217 075 ; Факс: 02 3217 076
Е-mail: Skopje@kas.de, Интернет: www.kas.de

ИНСТИТУТ ЗА ДЕМОКРАТИЈА “SOCIETAS CIVILIS” СКОПЈЕ,
Мирослав Крлежа 52-1-2 МК-1000 Скопје Тел./факс: 02 30 94 760,
Е-mail: contact@idscs.org.mk Интернет: www.idscs.org.mk
Е-mail: map@yahooogroups.com

Печат: Винсент графика - Скопје.

Дизајн и техничка подготовка: Пепа Дамјановски.

Превод: Перица Сарџоски, Марија Мицевска-Кокаланова, Тиана Фахрни.

Јазична редакција на македонски: Елена Саздовска.

Ставовите изнесени во списанието не се ставови на Фондацијата „Конрад Аденауер“ и Институтот за демократија „Societas Civilis“, туку се лични гледања на авторите. Издавачите не одговараат за грешки направени при преводот. Списанието се издава 2 пати годишно и им се доставува на политичките субјекти, државните институции, универзитетите, странските претставништва во Република Северна Македонија и во Европа. Оваа публикација служи само за информативни цели. Таа не смее да се употребува во рамки на изборни кампањи.

Година 20, број 64,
јуни 2022, Скопје,
ISSN 1409-9853

Содржина

СНАБДУВАЊЕ СО ЕНЕРГИЈА ВО ИДНИНАТА – ПОМЕЃУ ЗАШТИТА НА КЛИМАТА И НЕДОСТИГОТ НА ЕНЕРГИЈА	4
--	---

Даниел Браун

КЛИМАТСКА И ЕНЕРГЕТСКА ПОЛИТИКА НА ЕУ ВО СВЕТЛИНА НА ВОЈНАТА ВО УКРАИНА	7
--	---

Кевин Освалд

МОЖНОСТИ ЗА РАЗВОЈ НА СНАБДУВАЊЕТО СО СТРУЈА ВО СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА	17
---	----

Роланд Циглер

ПРОЦЕС НА ДЕКАРБЕНИЗАЦИЈА НА ЗАПАДЕН БАЛКАН	25
--	----

Елма Агиќ Шабета

СНАБДУВАЊЕ СО ЕНЕРГИЈА ВО ИДНИНАТА – ПОМЕЃУ ЗАШТИТА НА КЛИМАТА И НЕДОСТИГОТ НА ЕНЕРГИЈА

Од пред речиси еден век, модерниот човеков живот не може да се замисли без безбедно снабдување со енергија и одвај да постои место на светот што може да се откаже од неа. Истовремено, типот на производство на енергија за електрицитет и мобилност нè исправи пред значителни еколошки и климатски предизвици, бидејќи согорувањето на фосилните енергенси создава јаглерод диоксид кој е штетен за климата, т.е. намалувањето и транспортот исто така носат многу ризици за животната средина. Атомската енергија не претставува никаква алтернатива за многу земји, особено за Германија, поради катастрофите во Чернобил и Фукушима и нејасните прашања за крајното складирање.

Веќе започнатиот пат на енергетска трансформација кон обновливи енергии активно се спроведува во многу региони во светот. Па, така ЕУ усвои пакет за трансформација, Зелен договор, кој чини билиони, како и истовремено оданочување при засилено создавање на јаглерод диоксид, за да ја забрза севкупната општествена трансформација во земјите-членки на ЕУ. Рускиот напад врз Украина на 24.02.2022 година ги исправа пред драматични проблеми речиси сите земји на Земјата што се без сопствени енергетски ресурси, поради скок на цените на енергетските пазари што одвај можеше да се очекува. Преодното користење на руски гас планирано во Германија, кој како фосилно гориво предизвикува помали проблеми за животната средина, го доведува во прашање првобитно осмислениот временски план за енергетската трансформација. Во Европа, размислувањата се движат од продолжување на рокот за користење на термоцентралите на јаглен, до пролонгирање на напуштањето на користењето на атомската енергија, па сè до проекти за нови градби. Дури и новата сојузна влада во Германија, која стартуваше многу амбициозно околу енергетските и еколошките прашања, мораше да ги приспособи своите цели и да ги стави настрана, а при продолжување на руската агресија ќе бидат потребни понатамошни приспособувања, кои би можеле, во даден случај, да значат откажување од енергетскиот пресврт и да бараат досега незамисливи нови мерки.

Оттука, една од најзначајните мерки на енергетско-политичките откажувања од изминатите месеци, е да се штеди енергија преку подобрена ефикасност во потрошувачката како и однесувањето, без да бидат комплетно оставени настрана итните прашања за животната средина. За земјите од Западен Балкан ова претставува огромен предизвик. Од една страна, добивањето на енергија сè уште се базира на застарени термоцентрали на јаглен коишто се неефикасни и крајно штетни за животната средина, т.е. многу луѓе со ниски приходи

согоруваат отровни материјали, така што токму во главните градови на регионот во зима се постигнуваат не многу ласкави рекорди кога се мери загадувањето на воздухот, кое е крајно штетно по здравјето. Од друга страна, цените на енергијата што се во пораст и на земјите од регионот им оставаат малку простор за приспособување, бидејќи финансиските ресурси на државите се крајно мали. Освен тоа, земјите мора како продолжена лон-работа на ЕУ и извозниците исто така да спроведат оданочување на создавањето на јаглерод диоксид, а тоа влијае и врз конкурентноста и врз приходите. Истовремено, ситуацијата не е безизлезна бидејќи има многу потенцијали за обновливи енергии, енергетска ефикасност и регионална соработка, но сепак, ЕУ мора да биде партнер и на овој план. Затоа е потребен повеќе напор кај политичките елити и добро владеење како, и понатамошна промена на свеста кај граѓаните, бидејќи енергијата честопати не се користи внимателно, и покрај тоа што цените се во пораст.

Во нашето актуелно специјално издание дискутираме околу овие актуелни прашања, давајќи придонес кон севкупната дебата за темата што ќе биде број еден во иднина.

Ви посакувам пријатно четиво

Ваш

КРАТКА БИОГРАФИЈА

Кевин Освалд

моментално работи како советник за политика во областа на енергијата и ресурсите во одделот за агендата 2030 на Фондацијата Конрад Аденауер во Берлин. Од август 2020 година до декември 2021 година, беше заменик-шеф на канцеларијата на фондацијата во Бразил со седиште во Рио де Жанеиро. Г. Освалд заврши трансатлантска магистерска програма со двојна диплома по меѓународни односи на Универзитетот Сиракуза во Њујорк и Херти школата за управување во Берлин. Исто така, има диплома по европски студии на Универзитетот во Пасау. Различни практики го одведоа во германските амбасади во Ла Паз и Вашингтон, меѓу другите, пред да стекне дополнително професионално искуство како надворешен соработник во тинк-тенкот за енергетска политика Agora Energiewende и како асистент на групата за планирање на парламентарната CDU/CSU група во германскиот Бундестаг.

Кевин Освалд

КЛИМАТСКА И ЕНЕРГЕТСКА ПОЛИТИКА НА ЕУ ВО СВЕТЛИНА НА ВОЈНАТА ВО УКРАИНА

Помеѓу климатско-политичката амбиција и
предизвиците во безбедноста при снабдувањето

ПОЛИТИЧКА МИСЛА

64

Руската инвазија во Украина не претставува „пресвртница“ само за европската безбедносна и одбранбена политика, туку нејзина последица е и тоа што Генералниот директорат на Европската комисија за енергија (ЕУ-КОМ) во Брисел, како и сите министерства надлежни за енергетска политика на 27 земји-членки на ЕУ се во кризен режим на работа од 24.02.2022 година. Геополитичките и геоекономските аспекти на енергетскиот пресврт навидум преку ноќ добија значително на релевантност, а надминувањето на зависноста од увоз на фосилни енергенси од Русија стана главно барање. Врз основа на итноста на овој предизвик и во поглед на фактот дека специфичните урнеци на зависност многу варираат од земја до земја, како последица на различните енергетско-политички одлуки за правецот донесени во минатото, ЕУ е исправена пред огромна задача. Ова важи дотолку повеќе што истовремено мора да се продолжи со интензивирање на напорите за намалување на емисиите на стакленичките гасови, како и со придвижување на спроведувањето на Европската зелена агенда, за да се постигне амбициозната цел на климатска неутралност¹. Кои се конкретните климатски и енергетско-политички цели на ЕУ и кои импликации ги има војната во Украина?

Со Зелената агенда, ЕУ се позиционираше на врвот на меѓународните обиди за заштита на климата и си ја постави амбициозната цел, меѓу другото, до 2030 година да ги намали² емисиите на јаглероден диоксид за 55 проценти наспроти состојбата од 1990 година, а до 2050 година да стане прв климатско неутрален континент во светот. Со оглед на фактот што повеќе од половината од потребата за енергија во целата ЕУ се покрива со увоз од земји надвор од Европа, оваа намера, која вклучува и инвестиции во еколошки технологии, поддршка на индустријата за иновација, воведување почисти, поевтини и поздрави форми на приватен и јавен сообраќај, декарбонизација на енергетскиот сектор, обезбедување енергетски поефикасно користење на зградите и соработка со меѓународните партнери за диверзификација на снабдувањето со енергија, уште од самиот почеток недвосмислено поседува геополитичка и геостратешка компонента што не е за потценување.

Особено зависноста од руските испораки на земјен гас, кои како последица на воведените санкции од Западот или, пак, како последица на понатамошна ескалација на конфликтот во секое време би можеле³ да дојдат до застој, краткорочно ги става ЕУ и нејзините земји-членки пред огромна задача. Поради видно помалите емисии на јаглероден диоксид при производството на струја во споредба со фосилните алтернативи на јаглен и нафта, гасните електрани во

1 На 11 декември 2019 г. Европската комисија го усвои европскиот Зелен план, кој остварувањето на целта на климатска неутралност го постави до 2050 година.

2 Со европскиот Закон за заштита на климата, стапен на сила во јули 2021 година, ЕУ се обврзува да ги редуцира нето емисиите на стакленичките гасови за најмалку 55 проценти до 2030 година.

3 На 27.04.2022 година, Русија ја прекина испораката на гас кон Полска (преку гасоводот Јамал) и кон Бугарија, откако владите на овие земји се противеа да го исполнат руското барање за плаќање на рускиот гас во рубљи. Други држави според актуелната состојба (сè уште) не се погодени.

споредба со нив важат за чисти и еколошки. Под оваа претпоставка, Европската комисија на почетокот на февруари реши дека инвестициите во земјен гас може да биде категоризирани како одржливи, под одредени услови. „Одржливите“ гасни електрани, според директивата за таксономија на ЕУ, не смеат да надминат одредени гранични вредности на јаглероден диоксид, но ги заменуваат јагленарниците што се поштетни за климата и операторите мора до 2023 г. да преминат на поекколошки енергенси, на пр. на зелен водород или биогаз.

На ниво на ЕУ, откажувањето од увоз на руска енергија или изостанувањето на увоз на руска енергија нема да има замена, барем не краткорочно, со домашни обновливи енергии. На пример, Националната академија на науките „Леополдина“ констатираше - особено за Германија, која користи речиси третина од гасот што се увезува од Русија во Европа - дека „не е можна брза специфична замена на рускиот земјен гас со домашни обновливи енергии и водород што се добива од нив.“⁴ Но, и покрај тоа, Европската комисија планира намалување на зависноста од рускиот гас за две третини уште до крајот на годината. Планот RePowerEU, кој беше презентиран на почетокот на март 2022 г., предвидува многу јасно целосно ослободување од руската испорака на енергија уште пред 2030 година⁵. Совладувањето на оваа криза би можело да доведе до приоритизација на оние проекти од пакетот Фит-за-55, кои особено треба да ја забрзаат надградбата на обновливите енергии и зелениот кислород.

Бидејќи за сево ова е потребно време, краткорочно во фокус се супституцијата на рускиот гас и диверзификацијата на изворите на достава. Тешко е да се изрази со бројка колкави количини на земјен гас што се увезуваат за работа на флексибилните гасни електрани, но и за снабдување на индустријата и на приватните домаќинства може да се обезбедат краткорочно, среднорочно и долгорочно преку дополнителни испораки на течен природен гас за Европа. Вкупниот капацитет на терминалите за течен природен гас со објектите за регасификација во ЕУ изнесуваат 156 милијарди кубни метри годишно⁶. За споредба: преку Северен тек, со максимален искористен капацитет, може да се увезат 55 милијарди метри кубик гас годишно. Субоптимална е географската прераспределба на европските терминали за увоз на течен природен гас со силна концентрација на Јужна и Западна Европа (Шпанија, Франција, Италија), при што Германија не располага со ниеден терминал за течен природен гас. Земјата на ЕУ со најголем број жители од своја страна планира изнајмување на специјални бродови, таканаречени Floating Storage and

4 Леополдина. „Како може да биде заменет рускиот земјен гас во германското и европското снабдување со енергија“.

Национална академија на науките, 8.03.2022 г., пристап на 19.04.2022 г.

https://leopoldina.org/fileadmin/redaktion/Publikationen/Nationale_Empfehlungen/2022_Stellungnahme_Energiesicherheit_V1.1.pdf

5 Европска комисија, „REPowerEU. Joint European action for more affordable, secure and sustainably energy“. 8 март 2022 г., пристап на 28.04.2022 г., https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_22_1511

6 Gas Infrastructure Europe. GIE LNG Database. Пристап на 28.04.2022 г. <https://www.gie.eu/transparency/databases/lngdatabase/>

Regasification Units. Овие терминали за течен природен гас што пливаат би можеле уште оваа зима да бидат на располагање и течниот земјен гас повторно да го доведат во гасовита агрегатна состојба - важен предуслов за користењето на овој систем секако претставува постоечки приклучок на гасната мрежа⁷.

Во однос на климата, увозот на течен природен гас од Катар во Европската Унија би бил речиси на споредливо ниво на увозот на гас од Русија. Емисиите за увоз од САД или од Австралија пак би биле до седумпати повисоки, особено врз основа на значително подолгите патишта на транспорт за танкерите, како и за нековенционалните и честопати нееколошки методи на поттикнување, на пример, преку т.н. „фракинг“⁸. Зголемената европска побарувачка на земјен гас би можела да повлече глобални климатско-политички последици и да доведе до соодветни масивни зголемувања на цените или, пак, до проблеми во снабдувањето. Особено најголемите азиски извезувачи на течен природен гас, пред сè, Народна Република Кина, би можеле да бидат принудени увозите на гас (повторно) да ги заменат со јаглен, кој е поштетен за климата, чиешто користење требаше да се намали врз основа на проблематиката на воздухот полн со штетни материји. Истовремено, во Европа постои опасност дека дел од рускиот увоз на гас би можел да се замени со продолжување на времето на траење на термоцентралите. Ова несомнено би имало негативно влијание врз емисијата на јаглен. Според Управата за енергетски информации на САД (U.S. Energy Information Administration), при создавањето на струја од јаглен се создава околу 75 % повеќе јаглороден диоксид отколку со создавање на струја од земјен гас⁹.

Од аспект на климата, атомската енергија има смисла, но од безбедносен аспект и од аспект на животната средина е крајно спорна; таа во некои делови од Европа, барем во приодите доживува еден вид на „ренесанса“ и во Франција и во делови од Источна Европа честопати се перципира како симбол на енергетско-политичка независност. Актуелно, и Белгија планира напуштање на атомската енергија, планирано за 2025 година, да го одложи за десет години, за да обезбеди сигурност во снабдувањето и стабилност на цената на енергијата¹⁰. Во Чешка неодамна беше распишан проект за нова градба за реактор, кој треба да започне со работа во 2036 г. и чиешто градежни трошоци се проценуваат на околу 6,5 милијарди евра¹¹. И

7 Спореди Ханделсблат. „Пливачки терминали на течен природен гас: почеток на градба во Вилхелмсхафен веќе следната недела“, 29.04.2022 год. Пристап на 01.05.2022 <https://handesblatt.com/politik/gasversorgung-schwimmende-Ing-terminals-baus-tart-in-wilhelmshaven-bereits/nachste-Woche-/28279844.html>.

8 Сп. Greenpeace. LNG- шест митови за терминали за течен гас, 28.04.2022 год. Пристапено на 06.05.2022 год. <https://www.greenpeace.de/klimaschutz/energie/wende/gasausstieg/lng-sechs-mythen>.

9 U.S. Energy Information Administration. "How much carbon dioxide is produced when different fuels are burned?" пристап на 17.04.2022 г., <https://www.eis.gov/tools/faqs/faq.php?id=73&t=11>.

10 Сп. Tagesschau. „Реакција на војната во Украина: Белгија сака да го пролонгира напуштањето на атомската енергија“, 19.03.2022 г. Пристап на 12.04.2022 г. Реакција на војната во Украина: Белгија сака да го пролонгира напуштањето на атомската енергија. Tagesschau.de.

11 Сп. фаз. „Чешка се потпира на атомска енергија за енергетска безбедност.“ 18.03.2022 г., пристап на 12.04.2022 г. Чешка се потпира на атомска енергија за енергетска безбедност (faz.net)

Полска, како вкупно 15 држави на ЕУ, исто така планира наскоро да влезе во фаза на мирно користење на атомската енергија¹².

И покрај опишаните предизвици во врска со безбедноста при снабдувањето во сите сектори, струја, топлина, мобилност и индустрија, како последица на масовната зависност од Русија за јаглен (околу 45 %), гас (околу 40 %) и нафта (околу 25 %) ¹³, војната во Украина би можела да ги засили амбициите на ЕУ во поглед на донесената одлука за премин кон чиста енергија. Според проценката на Европската комисија, подготвеноста за префрлање кон чисти енергии, „никогаш не била толку јасна и видлива како денес“¹⁴. Претседателката на Европската комисија, Фон дер Лајен, уште еднаш го нагласи безбедносно-политичкото значење на забрзаната надградба на обновливите енергии¹⁵ и дури и Вишеградската група, која е повоздржана за прашањата за климата, ги поддржа климатско-политичките напори на ЕУ поради руската инвазија, појасно од досега. На пример, Михал Кича, државен секретар во словачкото Министерство за животна средина ја нагласи улогата на реформскиот пакет Фит-за-55 како клучен инструмент „за совладување не само на климатските промени, туку и на сите наши енергетски зависности“¹⁶. Група од 17 претежно источноевропски парламентарци од Европската народна партија, како и од Renew Europe, меѓу другото побараа, со заеднички став, побрза изградба на обновливи енергии, засилени заложби за поголема енергетска ефикасност, како и унапредување на интеграцијата на европската струјна мрежа¹⁷.

Со тоа, преку новата безбедносно-политичка димензија на енергетската политика се поаѓа од фокусирање особено на аспектите на зелената агенда, која со себе носи намалување на зависноста од увоз на фосилните горива. Франс Тимерманс, заменик-претседател и комесар за заштита на климата, на почетокот на април, за време на посетата на Египет, на домаќинот на следната Светска конференција за клима во ноември, му ја најави можноста за поамбициозно поставување на цел на ЕУ во однос на делот на обновливите енергии за 2030 година¹⁸. Во јули 2021, ЕУ

12 Сп. ZDF, „Плановите за атомска енергија на Полска - последици за Германија, 05.09.2021, пристап на 12.04.2022 г. Планови на Полска за атомска енергија - последици за Германија? - ZDF денес.

13 Еуростат, „Energy production and imports“ пристап на 12.04.2022, energy production and imports - Statistics Explained (europa.eu)

14 Европска Комисија, „Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, The European Economic and Social Committee and the Committee of the Region., мај 2022 пристап на 17.04.2022 https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:71767319-9f0a-11ec-83e1-01aa75ed71a1.0001.02/DOC_1&format=PDF.

15 Европска комисија, Speech by President von der Leyen at the European Parliament Plenary on the Russian aggression against Ukraine. 01.03.2022, пристап на 17.04.2022 г., Speech by the President: Russian aggression against Ukraine (europa.eu).

16 Euractiv, "Europeans rally behind Green Deal in response to Russia's war in Ukraine." мај 2022 год. Пристап на 18 април 2022 г. <https://euractiv.com/section/energy/news/europeans-rally-behind-green-deal-in-response-to-russias-war-in-ukraine/>.

17 Политико: "Letter new geopolitical situation and Green Deal". Мај 2022 г. Пристап на 17.04.2022 год.

18 Reuters: "EU could revisit renewable targets in push to quit Russian energy, climate policy chief says." Април 2022 г., пристап на 19.04.2022 г. https://reuters.com/business/energy/eu-could-revisit-renewable-targets-push-quit-russian-energy-timmermans-2022-04-10/?taid=625399b48999870001e56ba0/&utm_campaign=trueAnthem:+Trending+Content&utm_medium=trueAnthem&utm_source=twitter

реши да го зголеми делот на обновливите енергии во потрошувачката на крајна енергија од актуелните околу 20 проценти на 40 проценти.¹⁹

Истовремено, во никој случај сите мерки од реформскиот пакет Фит за 55 не наидуваат на согласност кај земјите-членки на ЕУ. Несогласност постои особено кај плановите на Европската комисија да го прошири сегашниот Европски систем за тргување со емисии (ETS) до 2026 година со секторите згради и сообраќај. Двата сектора заедно сочинуваат околу 40²⁰ проценти од емисиите во ЕУ, кои до 2030 г. треба да се намалат за 43 проценти наспроти нивото од 2005 година. Во поглед на енергетските цени коишто се драстично во пораст поради војната во Украина, како и високата инфлација во еврозоната²¹, критичарите предупредуваат за енергетски трошоци што и понатаму ќе растат, кои би можеле да се пренесат од снабдувачите на енергија до европските потрошувачи. Конкретно, при пораст на цената на енергијата од 25 евра по тон јаглен во 2026 година, цената на дизелот би се зголемила само за неколку центи по литар²². Дилема во врска со проширувањето на овој систем изразија особено Полска и Унгарија, на средбата на 27 министри за животна средина на ЕУ во март 2022 година. Освен тоа, цела низа на други држави како Белгија, Романија, Чешка, Шпанија, Словачка и Словенија се изразија критично за плановите на Европската комисија²³ и се чини дека во Европскиот парламент веќе нема мнозинство за оваа намера, иако економистите за клима како проф. Отмар Еденхофер од Институтот за истражување на климатските последици во Потсдам постојано го нагласуваше важноста на овој систем.

На крајот, мора да се констатира дека руската војна во Украина ќе има и позитивни и негативни влијанија на заштитата на климата. Краткорочно, на преден план е безбедноста на снабдувањето и на енергијата токму во пресрет на следната зима и можните проблеми со снабдувањето со гас. Па, така Европската комисија и членките на ЕУ работат со полна пара на обезбедување дополнителни испораки на течен гас од САД и од Катар, кои ќе ја надградат терминалната инфраструктура на течен природен гас во Европа, а и навреме ќе ги наполнат складиштата со гас, за да се обезбедени есента и зимата²⁴. Исто така, се работи и на спроведување на

19 Reuters. "EU unveils plan to increase renewables share in energy mix to 40% by 2030." 14.07.2021, пристап на 06.05.2022. EU unveils plan to increase renewables share in energy mix to 40% by 2030. Reuters

20 Центар за европска реформа. "How to make the new emissions trading system work for consumers." Март 2022 г. Пристап на 19.04.2022 https://www.cer.eu/sites/default/files/insight_EC/carbonprices_4.3.22.pdf

21 Во април 2022 г. инфлацијата во еврозоната достигна вредност од 7,5 проценти. Статистика „Inflation in the euro area“ 29.04.2022 г. пристап на 08.05.2022. Инфлација во евро-зоната – Statistics Explained (europa.eu)

22 Tagesschau. „Какво ЕУ сака да ја прошири трговијата со емисија“. Јули 2021, пристапно на 19.04.2022. <https://www.tagesschau.de/wirtschaft/unternehmen/fit-for-55-emissionshandel-101.html>.

23 Euractiv. "High energy costs intensify debate over EU plan to decarbonize heating and transport", март 2022 г. пристапно на 18.04.2022. <https://www.euractiv.com/section/energy-environment/news/high-energy-costs-intensify-debate-over-eu-plan-to-decarbonise-heating-and-transport/>

24 На почетокот на април, Европскиот парламент гласаше за предлог-закон кој предвидува обврзувачки минимални нивоа на исполнителност на складиштата за гас во ЕУ за одредени денови. Така на пример, складиштата за гас на 01.11. годинава треба да бидат полни до 80 проценти, во следните години до 90 проценти.

нафтно ембарго против Русија, што значи дека и во ова поле мора да се најдат алтернативни извори и особено државите од Средна и Југоисточна Европа коишто се многу зависни од руската нафта, Унгарија, Чешка и Словачка, да се снабдат на друг начин. Среднорочно и долгорочно не постои сомнеж дека новата позитивна конотација како „енергија на независност“ или дури како „енергија на слобода“²⁵ ќе биде поттик за обновливите енергии и многу ќе ја забрза нивната надградба во цела Европа. Јасно е дека европскиот енергетски пресврт ќе успее само тогаш кога напорите за декарбонизација и за постигнување климатска неутралност нема да се во конфликт со безбедноста при снабдувањето.

Во иднина, снабдувањето со енергија мора да е одржливо и сигурно во иста мера, а тоа сигурно не може да се направи само со надградба на обновливите енергии. Со сè поголем дел на испарливи форми на енергија како струја од сонце и од ветер, истовремено расте и значењето на складиштата за енергија. Поради субоптималните временски услови за обновливи енергии и лимитираните површини во густо населената Европа, мора навреме да се склучат енергетски партнерства во врска со зелен водород или други климатско неутрални енергенци, да се создаде потребната инфраструктура, како и префрлањето на особено енергетски интензивните индустрии (хемија, челик, цемент итн.). Зависноста на ЕУ од увоз на фосилни енергии од Русија може да се надмине одржливо и со ефикасни трошоци само кога ќе се бараат решенија за цела Европа и кога ќе се искористат потенцијалите. Ова нужно подразбира понатамошни реформи на енергетската политика на ЕУ, како и на националните политики на земјите-членки на ЕУ и освен фокусот на безбедноста при снабдувањето, опфатен е и технолошки отворен пристап за ефективно формирање на транзициската фаза по достапна цена. Кризата во Украина безмилосно ѝ ја предочи на ЕУ нејзината ранливост, поради што од централно значење среднорочно и краткорочно е концептот на енергетска сувереност (≠ со енергетска автаркија).

Иако во одредена мера сè уште не е јасно кои цели се директно поврзани со тоа и со колку трошоци може да се постигне енергетска сувереност, ЕУ несомнено ќе тргне по патот на Зелената агенда кон климатска неутралност во 2050 година, и од безбедносни и од геополитички причини. За тоа треба да се подготвени и државите од Западен Балкан како (потенцијални) кандидати за членство во ЕУ. Во рамките на акциониот план за Зелена агенда, ЕУ и земјите од Западен Балкан го прифатија опширниот климатско-политички патоказ. Економскиот и инвестицискиот план ќе треба да поддржи мерки за заштита на климата во областите енергија, мобилност и

²⁵ Германскиот сојузен министер за финансии Кристиан Линднер ги нарече обновливите енергии како „енергии на слобода“, во говорот во рамките на вонредната седница на германскиот Бундестаг на 27.02.2022 година

земјоделство со 30 милијарди евра до 2030 година²⁶. Со тоа, климатско-политичките цели и инструменти на ЕУ, вклучително и тие на системот за трговија со емисии на ЕУ, треба да се хармонизираат со оние на Западен Балкан. Во овој контекст треба да се набљудува прифаќањето на енергетскиот пакет *Чиста енергија за сите Европејци*, како и *Патоказот за декарбонизација*, кои следеа во рамките на средбата на министрите на државите од Западен Балкан во ноември 2021 година²⁷.

Очигледно, постоечките формални и политички стремежи на Западен Балкан не може да ни ги затворат очите за тамошните практични тешкотии на енергетскиот пресврт. Така што климатско-политичките амбиции на ЕУ ќе направат да се потребни значајни структурни реформи во енергетскиот сектор на државите на Западен Балкан. Токму тие реформи наидуваат на отпор кај многубројни групи на интерес што актуелно профитираат од масивните државни субвенции. Зголемените амбиции за заштита на климата на ЕУ може да го направат дејствувањето на термоцентралите на Западен Балкан уште понеекономично²⁸. Производството на струја на Западен Балкан е сè уште зависно од домашниот јаглен. Така на пример, во Србија речиси 68 % од севкупното производство на струја потекнува од јаглен, во Босна и Херцеговина тоа се 63 %, а во Црна Гора 44 %²⁹. Не се насира промена на трендот, иако барем Северна Македонија (до 2030 година)³⁰ и Црна Гора (до 2035 г.)³¹ се обврзаа во меѓувреме за краен датум во врска со добивањето на струја од јаглен.

Механизмот за приспособување на јаглородната граница (СВАМ) кон кој се стреми ЕУ се претпоставува дека ќе има соодветно негативни последици за кандидатите за пристап од Западен Балкан, ако тие не воведат навреме carbon pricing или, пак, ако не учествуваат во системот за трговија со емисии. Со ЕУ како најзначаен трговски партнер, овој механизам би имал последици за извозот на струја на земјите од Западен Балкан, што не се за потценување. Според тинк-тенк Агора енергетски пресврт, СВАМ непосредно би се одразил на извозите на шесте држави од Западен Балкан и поради големиот удел на јаглен до 2040 година би довел до регрес за до

26 Balkan Green Energy News. "Adopted Green Agenda Action Plan for Western Balkans brings EUR 9 billion in grants, 2024 deadline to align with EU ETS." октомври 2021 год. пристапно на 22.04.2022 год. <https://balkangreenenergynews.com/adopted-green-agenda-action-plan-for-western-balkans-brings-eur-9-billion-in-grants-2024-deadline-to-align-with-eu-ets/>.

27 Northeast Regional Development Association. "Barometer of the countries' readiness for sustainable energy transition." Јануари 2022 г., пристапно на 20.04.2022 г. <https://nerda.ba/barometar-eng-final/28>.

28 Босна и Херцеговина во 2020 г. експортираше 23 % од своето производство на струја за околу 117 милиони евра. Токму малата цена за јаглен од 15 евра за тон јаглен би довела до трошоци за јаглен од 170 милиони евра за секторот за струја во Босна и Херцеговина. Сп. Агора енергетски пресврт. „The EU's Carbon Border Adjustment Mechanism: Challenges and Opportunities for the Western Balkan Countries." Јануари 2022 г. пристапно на 20.04.2022 г. https://static.agora-energiawende.de/fileadmin/Projekte/2021/2021_01_EU_Balkan_Green_Deal/A-EW-251_CBAM_WB-6_WEB.pdf

29 Northeast Regional Development Association. "Barometer of the countries' readiness for sustainable energy transition." Јануари 2022 г. пристапно на 20.04.2022 г. <https://nerda.ba/file.barometar-eng-final/28>.

30 Balkan Green Energy News. "North Macedonia delays coal exit deadline to 2030." Јануари 2022, пристапно на 21.04.2022, <https://balkangreenenergynews.com/north-macedonia-delays-coal-exit-deadline-to-2030/>

31 Euractiv. "Getting off the fence? The future of coal in the Western Balkans." Септември 2021, пристапно на 21. Април 2022, <https://www.euractiv.com/section/energy-environment/opinion/getting-off-the-fence-the-future-of-coal-in-the-western-balkans/>

50 проценти. И пазарите за експорт за други стоки од јаглен ќе се намалат, а тоа би повлекло последици надвор од енергетскиот сектор за овие земји.³²

Дотолку поважно за регионот е навреме да направи промена и во 2020-те години да донесе логични одлуки за инвестиции во контекст на одржливо, безбедно снабдување со енергија по достапна цена. Ова е во личен интерес на државите од Западен Балкан од еколошка и економска гледна точка, но од друга страна би испратило и важни политички сигнали кон Брисел. И обратно, ЕУ токму во светлината на актуелната криза би требало трансформацијата кон климатска неутралност на Западен Балкан да ја перципира како геополитичка шанса и старите енергетски зависности (од Русија) да ги замени со нови енергетски и климатски партнерства со регионот.

³² Agora Energiewende. "The EU's Carbon Border Adjustment Mechanism: Challenges and Opportunities for the Western Balkan Countries." Јануари 2022 г. пристапно на 19.04.2022. https://static.agora-energiewende.de/fileadmin/Projekte/2021/2021_01_EU_Balkan_Green/Deal/A-EW_251_CBAM_WB-6_WEB.pdf.

КРАТКА БИОГРАФИЈА

Роланд Циглер

е извршен директор на ЕВН Електроснабдување и ЕВН Хоме во Северна Македонија од 2019 година. Пред да се пресели во Скопје, покриваше неколку менаџерски позиции во ЕВН Австрија, главно во областа на снабдување и услуга. Покрај неговото долгогодишно искуство во областа на пазарот на електрична енергија, тој е експерт за нови иновативни енергетски решенија како решенија за е-мобилност, фотоволтаици и енергетска ефикасност.

Роланд Циглер

МОЖНОСТИ ЗА РАЗВОЈ НА СНАБДУВАЊЕТО СО СТРУЈА ВО СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

ПОЛИТИЧКА МИСЛА

64

ПОЈДОВНА ПОЛОЖБА

Во суштина, Северна Македонија сè уште располага со инфраструктура од времето кога била југословенска република.

Столбот на производството на струја се термоцентралите на државното претпријатие за производство ЕСМ (претходно ЕЛЕМ) во Битола, на југот на земјата. Таму постојат и сопствени наоѓалишта на јаглен. Има различни искази за нивната понатамошна искористливост и квалитет, но се поаѓа од тоа дека на располагање има јаглен доволно за уште 5 до 10 години. И самата термоцентрала се ближи до крајот на својот можен рок на употреба. За суштинско продолжување на времето на користење би биле потребни поголеми инвестиции. Од тие причини се планира инвестиција во нова гасна електрана.

Понатамошен суштински столб се хидроцентралите на ЕСМ. Инсталираната моќност изнесува околу 550 мегавати, што е околу третина од производствениот капацитет кој ЕСМ моментално го става на располагање.

Тука спаѓаат и други термоцентрали и централи на нафта, кои веќе подолго време не се користат, делумно од технички и економски причини.

Северна Македонија располага и со гасна електрана (ТЕ-ТО) во приватна сопственост во Скопје, но и со повеќе помали приватни хидроцентрали. Во изминатите години имаше проширување со ветерен парк на југот на земјата и повеќе поголеми фотоволтаични постројки. Сепак, тие сè уште имаат подредена улога при снабдувањето со струја на земјата.

Теоретски, земјата би била во можност самата да се снабдува со струја, но од технички причини, теоретскиот капацитет на електраните веќе подолго време не е комплетно на располагање. Електраните се релативно стари и во изминатите децении не беа доволно одржувани. Со своите електрани ЕСМ во 2020 г. произведе само уште 3.643 GWh струја. Во 2010 година производството изнесуваше 6.476 GWh. Само производството во термичките електрани се намали од 4.636 GWh на 2.902 GWh (извор: Европски истражувачки совет, годишен извештај 2020).

Оттука, производствениот капацитет на државната ЕСМ моментално, во годишен просек, може да покрие максимум 60 % од потрошувачката на струја во Северна Македонија. Тоа, повеќе или помалку, не ги покрива сите месеци за приватните домаќинства и малите фирми. Останатите количини, пред сè, за индустријата и стопанството, мора да се увезуваат по цените на европскиот пазар. Оваа зависност од увозот, сега, во актуелната енергетска криза се покажа како скапа, погрешно насочена развојна тенденција. Државата мора скапо да го субвенционира купувањето на струја, како и горивата за термичките електрани на ЕСМ, коишто

се дополнително потребни, за да обезбеди пристапно ниво на цената на струја, особено за домаќинствата.

СОЦИЈАЛЕН ПРЕДИЗВИК ЗА ЕНЕРГЕТСКИОТ ПАЗАР

Северна Македонија е релативно сиромашна земја. Просечно, едно домаќинство не би можело да си ги дозволи вообичаените цени на струјата во Европа. Првобитно, во југословенската република Македонија постоеше систем на прераспределба на високите трошоци за индустријата и стопанството, а со тоа беа поддржани пониски цени за домаќинствата. Со приватизацијата, фирмите можеа да профитираат од поевтините цени на меѓународниот пазар на струја. Сега недостига вкрстено субвенционирање за приватните домаќинства во системот. Како што беше опишано, најпрвин ниското ниво на цена можеше да биде задржано, со тоа што државниот производител на струја ЕСМ можеше да им ги пренесе своите ниски производствени трошоци на приватните потрошувачи и на малото стопанство преку таканаречениот универзален снабдувач (ЕВН хоме). Премногу остарениот парк на електрани и користењето на претежно сопствен јаглен му овозможува на државниот производител да произведува по релативно ниски цени. Актуелната ситуација на пазарот и производствениот капацитет на електраните на ЕСМ, кој е во опаѓање, веќе не го овозможуваат ова во потребниот обем. Првобитната цел, цените постепено да се приближуваат до цената на пазарот, мораше привремено да се напушти поради актуелниот развој на пазарите на струја.

Кон ова доаѓа и релативно голем процент на електрицитет во севкупната потрошувачка на енергија, бидејќи греењето зиме и ладењето лете е претежно со електрични апарати. Развојот на пазарот на струја е од особено значење за македонските домаќинства.

Политички одреденото, а социјално потребното ниско ниво на цена води до недоволни инвестиции и одржување на паркот на електрани, бидејќи ЕСМ одвај да може да создаде соодветни финансиски резерви, а тоа, пак, од своја страна води секогаш одново до технички проблеми и испади. Овие количини што треба да се заменат мора да се докупат по сегашните скапи цени на отворениот пазар. Бидејќи во блиска иднина одвај може да се смета дека цената на струјата ќе биде на ниво како пред кризата, овој проблем може дополнително да се заостри.

Оттука, во следните години мора итно да се инвестира во модернизација и проширување на постоечката инфраструктура. Актуелната енергетска криза јасно покажува дека со високата зависност од увоз, поврзани се големи ризици за безбедноста при снабдувањето и високи трошоци за увоз. Моментално тече

тендерска постапка за нова хидроцентрала во Чебрено и има конкретни планови за нова изградба на гасна електрана на локацијата за инвестиции во Битола.

ИДНИ МОЖНОСТИ ЗА РАЗВОЈ И ПРЕДИЗВИЦИ

Покрај потребните инвестиции во досегашниот парк на електрани, важно е во иднина да има и посилна ориентација во правец на одржливо добивање на струја. Исто така, ова е важно и за да може да се исполнат идните барања на ЕУ. Северна Македонија е особено погодна за изградба на фотоволтаици. Не само поради јужната положба и високото зрачење на сонцето, туку и големиот број на сончеви часови водат до висока економичност на фотоволтаичните струјни системи.

Во изминатите години имаше вистински бум на фотоволтаичните системи. Ним им се потребни соодветни површини и можности за приклучок на струјни мрежи со доволен капацитет за пренос. Можностите за надградба се ограничени. Од една страна, традиционално, големите површини во Северна Македонија се користат за земјоделие, а од друга страна, за поголем процент на децентрално производство на струја потребни се соодветни струјни мрежи што мора да се надградат. И во струјната мрежа во изминатите децении се создаде застој на инвестициите, за чиешто отстранување се потребни и време и пари. Сепак, засиленото користење на фотоволтаици има централен придонес за идниот развој на производството на струја на земјата, но и можен придонес на Северна Македонија кон европскиот пазар на струја.

Уште помалку развиени се фотоволтаичните системи за приватното домаќинство. Од една страна, тоа е поврзано со релативно нискиот приход на домаќинството, но и со ниската цена на струјата, која сопствените инвестиции ги прави помалку атрактивни. Домаќинствата кои беа снабдувани по ниска цена на струја од таканаречениот универзален снабдувач досега не смееја самите да произведуваат струја во мрежата. Неодамна тоа се промени, така што може да се очекува одреден пораст на овој пазар поради цените на струјата што се во пораст.

Северна Македонија има помалку добри предуслови за силно искористување на енергијата од ветерот. Единствено на границата со Грција постои ветерен парк, каде што вкупно се инсталирани само околу 37 мегавати моќност. Освен ова постојат малку соодветни локации за инвестиции за енергија од ветер.

Хидроцентралите во Северна Македонија се релативно добро поставени. Сепак, би имало уште потенцијал за понатамошна надградба, т.е. поефикасно користење на постоечката инфраструктура.

Ниските приходи од домаќинството, од една страна, и досега релативно ниското ниво на цената на струјата водат кон релативно неефикасно користење на енергијата. Зградите најчесто не се доволно изолирани, а искористените уреди се веќе постари и лошо одржувани. Повеќето домаќинства не можат да си дозволат поголеми инвестиции. Досега распишаните програми за поддршка, на пример, за ефикасни топлински пумпи беа малку искористени. Законот за енергетска ефикасност е донесен, но како и претходно, недостигаат соодветните подзаконски акти. За домаќинствата се потребни поатрактивни системи за поттик и унапредување за зголемувањето на енергетската ефикасност.

РАМКОВНИ УСЛОВИ ЗА ИДНИОТ РАЗВОЈ НА ПАЗАРОТ НА СТРУЈАТА

Иако Северна Македонија моментално не е членка на Европската Унија и постапката за прием сè уште не е започната, земјата е тесно поврзана со европскиот пазар на струја. Високите количини на увоз се купуваат главно на ЕУ-пазарот за струја во Будимпешта и Софија. Со тоа, целиот слободен пазар е поврзан со пазарот на струја на ЕУ. Оттука, политичките мерки во рамките на Европската Унија за реструктурирање на енергетскиот систем имаат непосредно влијание врз понатамошниот развој на земјата. Среднорочно, сите мерки на ЕУ за намалување на емисиите на CO₂ ќе најдат примена и во Северна Македонија. Сепак, соодветното зголемување на цената на струјата наидува на социјалните граници што беа опишани. Ова е воедно и најголем предизвик за политиката во Северна Македонија во врска со пазарот на струјата. Ако во следните години се етаблира ниво на цена од околу 100 евра/MWh на европскиот пазар на струја, како што сега се очекува, тоа би било речи двојно зголемување наспроти нивото пред корона кризата.

И потребните инвестиции во паркот на електраните и сопствените резерви на јаглен коишто се при крај видливо ќе ги зголемат трошоците за производство на струја во следните години на државниот производител на струја ЕСМ. Ниското ниво на цена за домаќинствата ќе може да се одржува на сегашното ниво само со државни субвенции на траен рок, сè додека Северна Македонија не е во можност видно да го зголеми својот БДП.

На Северна Македонија ѝ претстојат високи, во меѓувреме обемни инвестиции во нејзината енергетска инфраструктура и нејзината способност за иднина. Предност на земјата се особено погодноста за фотоволтаици и термоцентрали, но и добрата поврзаност со меѓународниот пазар на струја преку меѓународните мрежи на преносливост. Распределбата на трошоците мора да биде социјално избалансирана, но не смее да претставува поголем трошок за економијата, за и понатаму да

остане атрактивна како економска локација за инвестиции. Од тие причини ќе бидат потребни меѓународни инвестиции и поддршка за да се совладаат овие предизвици. За проект од овој обем би било пожелно да има политички консензус од најважните политички сили во земјата, за да може оваа долгорочна намера да се спроведе, по можност, независно од краткорочните политички соочувања.

КРАТКА БИОГРАФИЈА

Елма Агиќ Шабета

е директор на Одделот за контрола на ризик и член на Одборот за ризик во банката „Bosna Bank International“. Во изминатите дваесет години, беше на различни водечки позиции во финансии, управување со ризик и проекти за интеграција во „HVB Bank“, „Unicredit Group“ и „BBI Bank“ во Сараево. Паралелно ја извршуваше должноста програмски директор на Сараево Бизнис Форум. Ангажирана е како доцент на Сараевската школа за наука и технологија. Има објавено трудови на меѓународни конференции и списанија, а нејзините главни истражувачки интереси вклучуваат финансиски пазари, управување со ризик, обновливи енергии. Докторирала на Економскиот факултет на Универзитетот во Сараево. Својата магистерска диплома ја стекна на Европската школа за бизнис, Универзитетот во Ројтлинген, Германија, како стипендист на Фондацијата Конрад Аденауер.

Елма Агик Шабета

ПРОЦЕС НА ДЕКАРБОНИЗАЦИЈА НА ЗАПАДЕН БАЛКАН

ПОЛИТИЧКА МИСЛА

64

ВОВЕД

Во зимските месеци, многу градови од Западен Балкан, вклучително и главните градови, заземаат неславни места на светските табели кои го мерат квалитетот на воздухот. Светската ранг-листа на држави со најлош квалитет на воздухот¹, каде што како параметар се земаат 2,5 ПМ честичките, во првите 35 земји ги опфаќа Црна Гора (16), Босна и Херцеговина (28), Србија (33) и Северна Македонија (34). Меѓутоа, и Хрватска на оваа табела го зазема неславно 35 место. На врвот на листата се наоѓаат држави од Азија, Блискиот Исток и од Африка.

Иако земјите од Западен Балкан што се наоѓаат на југоистокот на Европа се на пат кон членство во Европската Унија, владите на земјите од Западен Балкан многу малку работат за да го решат овој проблем. Мотивација за ова не претставуваат ниту меѓународните договори поврзани со декарбонизацијата², потпишани на Самитот во Софија во ноември 2020 година, кои подоцна се потврдени и на Самитот на Обединетите нации во Глазгов, Полска. Со овие декларации, владите на земјите се обврзаа дека за третина ќе го намалат користењето на фосилни горива до 2030 година, т.е. дека ќе произведуваат согласно Зелената агенда. Тие исто така се обврзаа дека до 2050 година ќе постигнат климатска неутралност, т.е. дека дотогаш нема да има нето емисија на стакленички гасови. За сите овие земји од регионот е заедничко тоа што се традиционално потпрени на производство на електрична енергија по пат на термоелектрани. Природните услови им овозможуваат значаен дел од енергијата да ја произведуваат со хидроелектрани.

Во последните неколку години има напредок во сферата на објавување информации за квалитетот на воздухот, како и во известувањето на граѓаните на оваа тема, така што јавноста и граѓаните се свесни и запознаени со оваа тема. За жал, и тие коишто би требало добро да ја разбираат оваа тематика и да започнат мерки со цел унапредување на квалитетот на воздухот, честопати објаснуваат дека квалитетот на воздухот на овие простори отсекогаш бил таков.

На почетокот на пандемијата на корона, многу земји во светот почнаа да работат на развојот на концепт за сопствено производство на основните животни намирници, каде што спаѓа и независноста и висок степен на диверзификација во набавката на енергија. Војната во Украина уште еднаш покажа колку е важно да се биде независен во производството на енергија и да се има висок степен на диверзификација на изворот на енергија.

1 www.iqair.com/world-most-polluted-countries

2 Процес во кој се врши транзиција на производството на електрична енергија со фосилни горива кон обновливи извори на енергија

ВАЖНОСТ НА ЕНЕРГЕТСКАТА ЕФИКАСНОСТ

Важен сегмент на процесот на декарбонизација претставува областа на енергетската ефикасност. Сите земји од Западен Балкан имаат многу низок степен на енергетска ефикасност, па за нив има проценка дека трошат неколкупати повеќе енергија во однос на својот бруто домашен производ, споредено со просекот на Европската Унија.

Генерално, областа на ефикасно трошење на енергијата е речиси целосно непознат поим на овие простори. Со целно вложување во овој контекст би можело да се постигнат поголеми заштеди и значително да се намали потрошувачката на енергија. На крајот, тоа би значело повеќе простор за извоз на произведената енергија или, пак, постигнување на повисоко ниво на енергетска независност.

Европските финансиски институции веќе пред некое време започнаа со финансирање на проекти во областа на енергетската ефикасност, така што достапни се и грантови за граѓаните и претпријатијата во овој сегмент. Меѓутоа, сè уште станува збор за незначителни средства и помали проекти.

Во време кога поради војната во Украина постојат дополнителни мотиви за зголемување на нивото на енергетската ефикасност, на Западен Балкан не се случува многу во овој контекст. Тешко е да се направат егзактни проценки за тоа колку енергија би можела да се заштеди со вложување во проекти на енергетска ефикасност, но со сигурност може да се тврди дека станува збор за значајни износи. Во време кога сите европски земји бараат начин да ја намалат зависноста од рускиот гас, земјите од Западен Балкан би можеле да постигнат завидни ефекти само во областа на зголемување на енергетската ефикасност.

ПОТЕНЦИЈАЛИ НА ЕНЕРГИЈА ОД ВЕТЕР И СОНЧЕВА ЕНЕРГИЈА

Земјите од Западен Балкан имаат одлични предиспозиции во областа на производство на енергија по пат на ветерни електрани. Исто така, природните услови за изградба на соларни електрани во Југоисточна Европа се многу поповолни од повеќето земји од Европската Унија. Имено, на соларните панели им е потребно сонце, но од друга страна, многу високите температури имаат негативно влијание, зашто бараат систем на ладење, така што се потребни дополнителни ресурси за производство на енергија. Но, земјите од Западен Балкан се во ембрионална фаза на развој кога станува збор за овие извори на енергија.

ЗЕЛЕН ПЛАН НА ЕВРОПСКАТА УНИЈА

Европската Унија е свесна дека не е доволно да го ограничи своето делување за намалување на користењето на фосилни горива само во рамките на своите граници, туку дека е неопходно да поддржи и други земји во овие намери, а особено тие што се на пат да станат земји-членки на Европската Унија. Затоа во 2019 година таа го започна Зелениот план (European Green Deal). Преку овој голем проект, на земјите од Западен Балкан ќе им бидат ставени на располагање 9 милијарди евра за проекти во областа на одржлив и инклузивен развој. Освен овие средства, на располагање ќе бидат и 20 милијарди гарантни фондови, кои се неопходни за реализација на проектот.

КОНЦЕПТ НА ПРОЗУМЕР И ГРАЃАНСКА ЕНЕРГИЈА

Концептот на производство на електрична енергија во минатото бил заснован на големите државни претпријатија или на големите приватни претпријатија, кои со термоелектраните и хидроелектраните произведувале енергија, па така дистрибуирале струја. Во областа на хидроелектраните, постои простор за вложувања на странски инвеститори во случај на помали проекти. Меѓутоа, во суштина станува збор за големи, обемни проекти. Областа на обновливи извори на енергија, каде што се мисли, пред сè, на соларните електрани и електраните на ветер нуди многу повеќе можности за вклучување на граѓаните на сите нивоа на општеството во производството на енергија.

Особено интересен концепт кој допрва треба да се развие во земјите од Западен Балкан е т.н. концепт на прозумер, што претставува вклучување на субјектите кои трошат и произведуваат дел од електричната енергија за сопствени потреби, т.е. консументи кои можат драматично да ја променат природата на електроенергетскиот систем. Тие можат да произведуваат електрична енергија и за други корисници.

Проценката е дека прозумерот има инсталирано некоја од технологиите за обновливи извори на енергија, а најчесто станува збор за соларна фотонапонска електрана на покривот на објектот чиешто производство се користи за сопствени потреби. Пакетот енергетски прописи на Европската Унија од 2019 година, за транзицијата кон чиста енергија (чиста енергија за сите Европејци), кој стана обврзувачки и за Западен Балкан од крајот на 2021 година, ги поттикнува потрошувачите со сопствено производство активно да учествуваат на пазарот на електрична енергија.

Концептот на прозумер има голем потенцијал на социјално праведен, ефикасен и економски исплатлив начин да придонесе за намалување на загадувањето, односно да обезбеди здрава и почиста околина. Овој концепт влијае позитивно и на техничкиот аспект на работата на електроенергетскиот систем, бидејќи произведената енергија се троши на местото на создавање, па во повеќето случаи не е потребна експанзија на јавната мрежа. Понатаму, на овој начин прозумерите ја обезбедуваат својата енергетска независност и помалку се изложени на ризици од пазарот на електрична енергија.

Во поединечните земји од Западен Балкан уште не е донесена регулатива што го препознава концептот на прозумер.

ДАНОЦИ НА ЕМИСИЈАТА НА ЈАГЛЕН

Концептот на воведување данок на емисијата на јаглероден диоксид (CO₂), многу ќе влијае на земјите од Западен Балкан. Се очекува на почетокот на 2026 година да стапи на сила т.н. Carbon Border Adjustment Mechanism (CBAM), кој ќе подразбира плаќање надомест за производите што се извезуваат. Многу земји од Западен Балкан извезуваат електрична енергија. Но, оваа одредба нема да биде лимитирана само на производството на електрична енергија, туку и на дополнителните производи. Целта на данокот е да се изедначат домашните производители во ЕУ во однос на надворешните производители. Оваа одредба особено ќе има примена кај железото и челикот, цементот, ѓубривото, алуминиумот, како и струјата произведена на основа на фосилни горива. Европската комисија има дискрециско право да ја прошири листата на производи кои подлежат на овој механизам (CBAM). Од 2023 година, Европската комисија ќе започне да собира податоци за емисијата на јаглероден диоксид при извозот. Табелата долу го покажува значењето што се однесува само на извозот на струја за земјите од Западен Балкан.

Табела 1. Извоз на електрична енергија од Западен Балкан во 27 земји на ЕУ (во милиони евра)

	2017.	2018.	2019.	2020.
Босна и Херцеговина	229	299	242	210
Србија	530	548	479	413
Северна Македонија	50	95	115	109
Црна Гора	-	-	-	26
Албанија	16	44	62	50
Вкупно	825	986	898	808
Вкупно увоз на 27 земји-членки на ЕУ	2,789	3,651	3,234	2,444
Извоз на регионите / увоз на ЕУ	29.6%	27%	27%	33.1%

Извор: КПМГ, 2022

ФИНАНСИСКИ ИЗВОРИ

За процесот на декарбонизација потребни се големи финансиски средства. Основни области за вложување претставуваат самите постојки за производство од обновливи извори, инфраструктурата и електроенергетските мрежи кои произведената енергија ќе ја транспортираат онаму каде што е потребно. Освен тоа, потребни се значајни средства за поддршка на транзицијата на регионот кој се занимавал со рударство, па енергијата е произведувана по пат на термоелектрани. Во овој контекст, треба да се обезбедат нови работни места за рударите и транзицијата да се направи колку што е можно помалку болна.

Јасно е дека финансиските средства мора да доаѓаат од различни извори, а тоа се вложувања на компаниите, штедење на граѓаните, јавно-приватните партнерства, меѓународните задолжувања, меѓународните инвестиции.

Во контекст на прибавување на средства за проекти во областа на обновливите енергии, Србија досега била најнапредна. Србија е првата земја што не е земја-членка на Европската Унија, а емитирала еврообврзници³, т.н. зелени обврзници.

РЕГУЛАТОРНА РАМКА

Потребен, но не и доволен услов за развој на обновливите извори на енергија се природните дадености. Многу важен предуслов за поттикнување на развојот на обновливите извори на енергија претставува законската регулатива. Концептот на прозумер не е изводлив, доколку не постои законска регулатива што овозможува продавање на вишокот на произведена енергија. Освен ова, во почетниот степен на развој, потребен е и систем на поттик. Feed-in-tarife претставуваат загарантирани цени за производителите на енергија од обновливи извори, коишто државата, т.е. електродистрибуцијата преку договори им ги гарантира на производителите на енергија на подолг временски период. Најчесто станува збор за период од 10 до 20 години. Вообичаено, цената на електричната енергија што се гарантира на овој начин е повисока од стандардните цени, па на овој начин се поттикнуваат малите производители на енергија.

Важен сегмент од регулаторната рамка претставуваат и дозволите за градење, како и комплексноста на бирократијата што треба да биде остварена, за поголеми и помали вложувања во енергетските проекти.

³ Обврзници што некоја држава ги емитира во странство во валута што е различна од нејзината локална валута.

ЗАКЛУЧОК

Евидентно е дека земјите од Западен Балкан се во ембрионална фаза на развој кога станува збор за обновливите извори на енергија во концептот на енергетската ефикасност. Тука се зборува за регулаторна рамка, за активностите што ги спроведуваат владите на земјите за да ги имплементираат обврските преземени со меѓународните декларации во зададениот рок. Од друга страна, свеста за квалитетот на воздухот и потребата за постигнување на повисоко ниво на енергетска независност никогаш не биле повисоки. Зелениот план на Европската Унија, кој на земјите од Западен Балкан ќе им стави на располагање 9 милијарди евра претставува битен лост во мобилизацијата на домашните и меѓународните ресурси во областа на декарбонизацијата. Но, за успешна енергетска транзиција ќе бидат потребни вложувања и заеднички пристап на сите делови од општеството, вклучително и граѓаните, компаниите, невладиниот сектор, јавно-приватните партнерства и меѓународните инвеститори. Потенцијалите во областа на производство на основа на сонце и ветер се огромни, тие претставуваат и голема економска шанса за идниот развој, каде што ќе бидат отворени нови работни места. За успешна реализација на проектот неопходни се законска регулатива и регулаторна рамка кои го регулираат концептот на продавач. Притоа, комплексноста на започнувањето на постапката и системот на субвенција имаат важна улога во имплементацијата на проектот за обновливи избори на енергија.

ИЗВОРИ

1. Агиќ-Шабета Е., Домљан В., Хаџиосмановиќ Џемал, 2022, „Потенцијали на приватниот сектор за финансирање на декарбонизацијата на електроенергетскиот сектор на Босна и Херцеговина“
2. www.iqar.com/world-most-polluted-countries
3. KPMG, ESG фактори со фокус на климатските промени и финансиски институции, Сараево, декември 2021